

Dr. Öğr. Üyesi Fatma KOÇ

Adıyaman Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Adıyaman/TÜRKİYE
fkoc@adiyaman.edu.tr

ORCID

**ÇARH-NÂME'DE GEÇEN DİN İLE
İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ
TEMATİK İNCELEMESİ ÜZERİNE
BİR DEĞERLENDİRME**

AN EVALUATION ON THE
THEMATIC ANALYSIS OF THE
VOCABULARY RELATED TO
RELIGION IN ÇARH-NÂME

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 25.09.2023
Kabul Tarihi: 27.03.2024
Yayınlanma Tarihi: 30.04.2024

Article Information: Research Article
Received Date: 25.09.2023
Accepted Date: 27.03.2024
Date Published: 30.04.2024

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Koç, Fatma, "Çarh-Nâme'de Geçen Din ile İlgili Söz Varlığının Tematik İncelemesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi [Journal of Academic Literature]*, Yıl 10, Sayı 20, Bahar 2024, s. 330-345.

Koç, Fatma, "An Evaluation on the Thematic Analysis of the Vocabulary Related to Religion in Çarh-Nâme", *Hikmet-Journal of Academic Literature*, Year 10, Volume 20, Spring 2024, p. 330-345.

10.28981/hikmet.1366138

Dr. Öğr. Üyesi Fatma KOÇ

**ÇARH-NÂME'DE GEÇEN DİN İLE İLGİLİ SÖZ VARLIĞININ TEMATİK İNCELEMESİ
ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME**

**AN EVALUATION ON THE THEMATIC ANALYSIS OF THE VOCABULARY RELATED TO
RELIGION IN ÇARH-NÂME**

ÖZ

Çarh-nâme adlı eser günümüze ulaşan ve Eski Anadolu Türkçesi döneminin dil özelliklerini muhafaza eden eserlerdendir. Eser dîni ve tasavvufî bir ihtivaya sahip olup insanoğluna verilen öğütleri kapsamaktadır. Dünyanın geçiciliği, ölümün gerçekliği, kıyamet günü, ibadet etme, ahretin varlığı, kabir azabı, geçici istekler, sabrın önemi gibi birçok dîni başlık eser içerisinde anlatılmıştır. Kaside türünde yazılan eserde birçok ayet ve hadis yer almaktadır. Dolayısıyla eserin içeriği üslûba yansımış olup eser içerisinde öğreticilik esas alınmıştır. Sanat kaygısından öte anlaşılmayı ve sade olmayı amaç edinen bir bakış açısıyla yazılmıştır. Eseri yazan kişinin Ahmet Fakîh olduğu kabul edilmiştir. Ancak birden fazla Ahmet Fakîh olduğu için eseri yazan kişinin hangisine ait olduğu noktasında bir şüphe oluşmuştur. Ahmet Fakîh ve eseri Çarh-nâme hakkındaki ilk bilgiyi Mehmet Fuat Köprülü vermiştir. Eser, ait olduğu dönemin dil özelliklerini temsil ettiği için oldukça önem arz etmektedir. Çalışmada Çarh-nâme adlı eser içerisinde yer alan tasavvuf içerikli söz varlığı tespit edilecek ve beyit içerisindeki kullanıldığı anlama göre açıklanacaktır. Buna bağlı olarak ulaşılan çıkarımlar sonuç bölümünde değerlendirilecek ve sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Çarh-nâme, Ahmet Fakîh, Eski Anadolu Türkçesi, Söz Varlığı, Semantik.

ABSTRACT

The work named Çarh-nâme is one of the works that has survived and preserved the linguistic features of the Old Anatolian Turkish period. The work has a religious and mystical content and includes the advice given to human beings. Many religious topics such as the transience of the world, the reality of death, the day of judgment, worship, the existence of the here after, the torment of the grave, temporary wishes, the importance of patience are explained in the work. There are many verses and hadiths in the work written in the style of qasida. Therefore, the content of the work is reflected in the style and instructive is taken as a basis in the work. It has been written with a perspective that aims to be understood and simple beyond an artistic concern. It is accepted that the person who wrote the work is Ahmet Fakîh. However since there is more than one Ahmet Fakîh there has been a doubt as to which one the author of the work belongs to. Mehmet Fuat Köprülü gave the first information about Ahmet Fakîh and his work Çarh-nâme. The work is very important because it represents the language characteristics of the period it belongs to. In the study the religion vocabulary in the work named Çarh-nâme will be determined and explained according to the meaning used in the couplet. Accordingly the conclusions reached will be evaluated and presented in the conclusion section.

Keywords: Çarh-nâme, Ahmet Fakîh, Old Anatolian Turkish, Vocabulary, Semantic.

Giriş

Çarh-nâme, 13. yy. mutasavvif şairlerinden olan Ahmet Fakîh'in dînî ve tasavvufî içerikli bir eseridir. Eser, Eski Anadolu Türkçesinin fonetik ve morfolojik özelliklerini taşımaktadır. Bu manzumede sûfiyâne bakış açısı görülmekle birlikte dünyanın geçiciliği, gelip geçici zevklere kapılıp gaflete düşmemek gerektiği, ibadet etmenin önemi, kıyamet gününün mühimliği, ölümün gerçekliği, tövbe etmenin önemi, tevazu gibi konulardan bahsedilmiştir. Günümüze kadar ulaşan bu eserde, birçok öğüt ve hikmetli söz bulunmaktadır. Eser bu yönüyle didaktik bir nitelik taşımaktadır. Buna ek olarak eserin içeriğinde İslamî öğelerin bu ölçüde yerleşmiş olması, Türklerin İslamiyet'i benimsemiş olduklarının bir göstergesidir.

Eser içerisinde Arapça ve Farsça kelimeler bulunmakta olup bu durumun işlenen konunun yansıması olduğu görülmektedir. Halka öğüt vermek ve onlara yol göstermek amacıyla yazıldığı için sade bir dil kullanılmıştır. Kaside, aruz vezninin “mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ülün” kalıbı ile yazılmıştır. “Câmiü'n-nezair” in sonunda yer alan listeye göre kaside 100 beyitten oluşur. Elimizde var olan kaside ise 83 beyitten oluşmaktadır.” (Ak, 2008, 280). Eserin metni ilk önce Köprülü tarafından Arap harfleriyle yayımlanmıştır. Ayrıca eserle ilgili bir diğer yayım ise Günay Kut tarafından yapılmıştır (Kut, 1985, 263-268).

Sertkaya, Ahmet Fakîh hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Anadolu'da Oğuz-Türkmen Türkçesinin ilk örneklerini veren kişiler arasında adı geçen Ahmet Fakîh hakkındaki bilgiler genellikle mevlevî ve bektâşî kaynaklarına dayanmaktadır.” (Sertkaya, 1996, 131).

Bir toplumda yaşanan sosyokültürel ve dînî değişiklikler, dile ve kültüre doğal olarak yansımaktadır. Türkçenin söz varlığında İslamiyet'in kabulü ile birlikte birtakım değişiklikler görülmüştür (Türk-Koç, 2022, 16). İslamiyet'in kabulü, Anadolu ve Türk tarihinde verilen eserlere de tezahür etmiş ve kullanılan söz varlığının kökenlerini etkilemiştir. “Din değişikliği insanların bakış açılarında ve değer yargılarında da birtakım değişiklikler meydana getirmiştir” (Türk-Koç, 2022, 1138). Dolayısıyla bu değişimle birlikte din ile ilgili belli bir söz varlığı meydana gelmiş ve bu söz varlığı oluşumu eserlere de yansımıştır. İslamiyet için savaştan önce ilk Türk devleti Karahanlılar olup bu dönemden itibaren İslamî içerikli eserler verilmeye başlanmıştır. Karahanlı dönemi, Türklerin bu inanç değişimini yaşadıkları ilk dönemdir (Önler, 2009, 188).

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, Ahmed-i Fakîh'in Çarh-nâme adlı eserinde yer alan din ile ilgili söz varlığı tespit edilmiş ve tematik bakımdan değerlendirilmiştir. Söz konusu temaya ait olan söz varlığı incelenerek İslamiyet'in esere ne kadar yansıdığını ve onun oluşturduğu kültürün ne ölçüde benimsendiğini ortaya koymak amaçlanmıştır.

Çalışmanın Metodolojisi

Çalışmada din ile ilgili sözcükler tespit edilmiş, bu sözcükler manzume içerisindeki kullanımlarına ve kökenlerine göre açıklanmıştır. Çalışmanın inceleme bölümünde değerlendirilen sözcükler, içerdiği temaya göre açıklanmış ve

irdelenmiştir. Belirlenen sözcüklerin hangi bağlamsal çerçevede ele alındığı açıklanmış, bu anlamda ulaşılan veriler sonuç bölümünde değerlendirilmiştir.

âhîret (Ar.): *âhîret* sözcüğü, Arapça kökenli bir sözcüktür. *İslam inancına göre ölümden sonra başlayacak olan hayat* temasına sahiptir. Eser, İslam dinine ait birçok sözcüğü barındırmakla birlikte işide ahiret inancı olması gerektiğini de vurgulamıştır. Eser bu perspektifte ele alındığında ahiret, dünyanın tamamlayıcısı olup asıl olan yerdir. Türklerde İslamiyet dininden önce de ahiret inancı bulunmaktaydı. Onların arasında, ahiret, mahşer günü, hesapların görülmesi, cennet ve cehennem inancı bulunmaktadır (Erdem, 1998, 82). Türkler, İslamiyet'in kabulünden önce cenazelerini eşyalarıyla birlikte defnediyorlardı. Bu inançla Türkler, ölümü bir yok oluş olarak değil; adeta gerçek âleme göçmek olarak telâkki ediyorlardı (Öztürk, 2013, 345). Dünya ise ahireti kazanmak için bir fırsat addedilmekte ve gerçek hayatın burası olduğu bildirilmektedir. İslamiyet'in kabul edilmesiyle birlikte eserlerde ahiret inancından bahsedilmiştir. Dünyanın gelip geçici bir mekân olduğu, *ahiret* sözcüğü ile daha da belirginleştirilmiştir. Eser içerisinde *ahirette belirli bir ada, unvana sahip olmak istersen Allah yoluna yoksul insanlara ekmek yedir ve aç olanları doyur* şeklinde bir vurgu yapılmıştır. Dünyanın geçici bir yer olduğu ve buranın aynı zamanda bir imtihan niteliği taşıdığı vurgulanmıştır. Beyitte aynı zamanda güzel ahlâk olarak cömertlik ve yardımlaşma üzerinde de durulmuştur. Dolayısıyla ahirette iyi bir konumda olabilmek, yoksullara yardım edip aç insanları doyurmak şartına bağlanmıştır. Bahsedilen vurgu ise eserin tamamında görülen öğüt üslûbuyla sunulmuştur.

*Eğer nâm ister isen âhîretde,
yedürgil Hak yolma dünyâda nân!*

çeleb (Tür.): Eski Anadolu Türkçesinde oldukça sık kullanılan sözcük, Türkçe kökenlidir. Fonetik farklılıklarla *çalap, çalab, çeleb* şekillerinde kullanılan sözcük; *Allah, Tanrı* temasını taşımaktadır. Eski Anadolu Türkçesi eserlerinde daha sık kullanılan sözcük, Karahanlı Türkçesinde daha az sıklıkta kullanılmıştır. İlk İslâmî eserlerde görülen Türkçe Tanrı adları kullanımından Arapça Tanrı adlarının yaygınlaştığı Osmanlı Türkçesi dönemine geçişte ara bir dönemi teşkil eden kullanım, EAT'de Hak Çalap (Hak Te'âlâ, Yüce Allah) dizisidir (Uysal, 2022, 211). Eserde *çelebüm* ifadesi *Allahım* anlamında olmakla birlikte bir yakarış bağlamında hitap biçiminde kullanılmıştır. Şair, Allah'a son nefeste imandan ayırmaması için dua etmiş ve bunun gerekçesi olarak da dünya hayatının sonu olan ölüm hadisesine gönderme yapmıştır. Ölüm anında bile dinden imandan ayırmaması için Allah'a yalvarmaktadır.

*Çelebüm, çün ölüme oğraruz biz,
ayurma son nefesümüz imândan!*

dünyâ (Ar.): Türklerde *acun, ajun* olarak da adlandırılan *dünyâ* sözcüğü Arapça kökenli bir sözcük, gelip geçici bir mekân temasını taşımaktadır. Dünya hayatına çok meyledilmemesi gerektiği, bir gün buradan göç edileceği temaları üzerinde durulmuştur.

Burada alınan zevk ve mutlulukla övünmemek, sahip olunan nefsi bir hayvan gibi beslememek gerektiği vurgulanmıştır. Dünya, nefsin istediği her şeyi yapmaya elverişli bir yer olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenle nefsin isteklerine aldanmamak gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca buranın bir sabır yeri olduğu ve imtihan hâlinde olunan yer olduğu ifade edilmiştir. *dünyâ* sözcüğü, yine din ve inanç bağlamında ele alınmış; nefis, geçici zevkler ile birlikte belirginleştirilmiştir. Nefis ve geçici zevklere bel bağlamak *dünyâ* sözcüğü ile özdeşleştirilmiş ve anlamlandırılmıştır.

*Bu dünyâda belâya şabr ede gör,
Hakuñ sevdügi kurtılmaz belâdan.*

*Bu dünyâyâ niçün pek yapışursan
Sini andan kıparur çarh-ı devrân*

*Bu dünyâ lezzetine mağrûr olma
Bu nefsi beslemegil hem çû hayvân*

ecel (Ar.): *ecel* sözcüğü Arapça kökenli olmakla birlikte *ölüm, ölüm anı, hayatın sona ermesi* tematik görünümüne sahiptir. *ecel* sözcüğünde, kişinin boşlukta uyuduğu ve ölümün kendisini bulmadan bu uykudan uyanması gerektiği belirtilmiştir. Dünya gaflete düşülen bir uyku yeridir, ölüm ise bu uykudan herkesi uyandıracak ve hakikate eristirecektir. İslam inancına göre ölüm de yaşamın doğal bir sonucudur. Eser içerisinde, *ecel*/hususuna şu ayet ile bir gönderme yapılmıştır:

“ ... Artık onların ecelleri gelince ne bir an gecikebilirler ne de öne geçebilirler” (Yıldırım, ?, 3338).

Eserde *ecel* vaktinin gelmesiyle birlikte hiçbir doktorun bunu tedavi edemeyeceği ve buna engel olamayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca *ecelden kaçmanın* imkânsız olduğu belirtilmiş ve şu ayete vurgu yapılmıştır:

“Her can ölümü tadacaktır”(Yıldırım, ?, 3904).

*Neçe bir yata sen gafletde e yâr,
Ecel ermezden öndin emdi oyan!*

*Ecel sayrulığı çün kim erişse,
tîmâr etmez ana yüz bin tabibân.*

*Bize höd ne hisâb anlara nişbet,
Ecelden kaçmağa yok durur imkân.*

Beyit, bir dosta hitap edilerek başlamıştır. Şair, burada dünya hayatını kervana benzetmiş ve dünyanın gelip geçici olduğunu vurgulamıştır. Beyitte gaflet, bir uykuya benzetilmiş ve bu uykudan uyanılması gerektiği belirtilmiştir.

güneh (Far.) : *güneh* sözcüğü, Farsça kökenlidir. Sözcük; suç, uygun olmayan bir eylemde bulunma temalarını içermektedir. *günah* sözcüğünü karşılayan ifadeler, toplum içerisinde ayıp sayılan, kabul görmeyen eylemler dizisi olarak da anlamlandırılabilir. Beyit içerisinde bu anlamlara da gönderme yapılmıştır. “Günah; dinen kötü sayılan fiiller olup, ahlaki ve ilahi hukukun bir ihlali ve netice olarak da gerek bu dünyada, gerekse gelecek âlemde, ağır bir ceza ile cezalandırılmaya müstahak her türlü fiil ve eylemlerdir” (Izutsu, 1991, 317).

*Öğüdüm bu: Günehden tevbe eyle,
ki imân kaşdın eyler, bil, ki şeytân!*

güneh sözcüğü, beyit içerisinde anlam olarak dönülmesi gereken bir suç, hata olarak belirginleştirilmiştir.

Hak (Ar.): *Hak* sözcüğü, Arapça kökenli bir sözcüktür. Sözcük; *Allah, Tanrı* tematik görünümüne sahiptir. Eser içerisinde Allah'ı ifade eden *celeb* sözcüğünün yanı sıra *Hak* sözcüğü de kullanılmıştır. İslamiyet'in kabulünden önceki metinlerde Tanrı sözcüğü daha çok kullanılmıştır. Orhun Abideleri'nde de Tanrı sözcüğünü görmekteyiz. Üstelik sadece Tanrı kavramı değil Hak, Huda, Çalap gibi başka kavramlar da Mutlak Gerçeklik'i isimlendirmede kullanılmıştır (Atay-Çiftçi, 2013, 295). *Hak* sözcüğünün de metin içerisinde tercih edilmesinde İslamiyet'in kabulünün etkisi olduğu söylenebilir.

*Bizi korğduğumuzdan kurtar i Hak
Bize ayrık bititme anda hicrân*

*İbâdet kıl Hak için giçe gündüz
İbâdetdür bilürsün genc-i pinhân*

*Bu dünyâda belâya şabr idegör
Hakuñ sevdügi kurtılmaz belâdan*

*Burâk ıssı Hakuñ dōstı Habîbi
Aña Mi' râc u 'arş üstiydi seyrân*

Eser içerisinde Hak; kendisinden yardım istenilen, onun için ibadet edilmesi gereken ve onun sevdiği işlerin yapılması temalarıyla aktarılmıştır.

hakikat (Ar.) : *hakikat* sözcüğü Arapça kökenli olup gerçek, doğru temalarını taşımaktadır. Sözcük, gerçek ve doğru olma anlamlarının yanı sıra dinî bağlamda

kullanılan anlamıyla da kullanılmıştır. Bu açıdan bakıldığında hakikatin Allah yolu olduğu ve bu yolda yapılması gerekenler olduğu vurgulanmıştır.

Yavuz sanmaya kardaş kardaşına

Hakikatdur bu sözüm baña inan

Bu dünyâ bîvefâdur, bil hakikat,

Sini göçürmedin ol sen göç andan!

Beyit içerisinde dünya hayatının vefasız olduğu ve hakikat olanın bilinmesi gerektiği, göçme zamanı gelmeden kişinin kendisinin bu dünyadan göçmesi gerektiğini belirtmiştir. Kişi, dünyanın fani zevklerinden kendiliğinden ayrılırsa hakikate daha çok meyleder ve bu yolda ilerler. Ayrıca kendi nefisinden ne kadar uzak kalırsa hakikate o kadar yaklaşır.

Kıyamet kopıçağaz, bil hakikat,

Gelebek bigi dağıla bu insan.

Kıyamet gerçeğinin bir gün gerçekleşeceğini ve bir kelebek misâli insanın dağılacağı belirtilmiştir. Kıyamet gününe inanmak da hakikat kavramının parçalarından biridir. Dolayısıyla hakikate bütün yönleriyle inanmak gerekir.

Getürüp dartaırlar hayrunla şerrün,

hakikat bil, kurulur anda mizân.

İnsan, hesaba çekileceği zaman iyi ve kötü bir yerde tartılacak ve ölçülecektir. Bunun bilincinde olan kişi hakikatin farkında olmalı ve eylemlerini ona göre gerçekleştirmelidir.

kazâ (Ar.) : Arapça kökenli olan sözcük *olay, yazgı, kader* temalarını içermektedir.

Kazâ yayı ecel okların atar

Saña dahı tókınısar ol oğdan

Metin içerisinde *kader, yazgı* temalarıyla kullanılan sözcük, ecel oku atan bir yaya benzetilmiştir. Burada ölümü bütün canlıların yaşayacağı ve ecel okunun herkese temas edeceği ifade edilmiştir. Dünyada bütün olan ve biten, Allah'ın emriyle ve onun uygun gördüğü kaza ile gerçekleşmektedir.

kıyamet (Ar.) : *kıyamet* sözcüğü, Arapça kökenlidir. Sözcük; dünyanın sona ereceği gün temasıyla kullanılmıştır. Dünyanın gelip geçici bir yer olduğu teması kıyamet sözcüğü ile belirgin hâle getirilmiştir. İslam inancına göre kıyamet gerçek bir olgudur ve insanların bu gerçeğe inanmaları gerekmektedir. İnsanın ölümlü olması bu gerçeğin bir dayanağıdır.

ögüni der, kıyamet bil, yakmdur,

anun, kim sana nâzırdur Yaradan!

*Kıyamet kopıçağaz, bil hakikat,
gelebek bigi dağla bu insan.*

Metinde sözcüğün geçtiği beyitlerde, kıyamet gerçeği ile dünyanın bir gün son bulacağı ve kıyamete inanmanın gerekliliği vurgulanmıştır. İnsanoğluna yapılan bu uyarı onun iyiliği içindir ki o günde iyi ve kötü ayrı ayrı tartılacak, insan hesaba çekilecektir. İslâm öğretisine göre, kıyamet günü, insan eylemlerinin dinî değerleri ortaya konacak ve insanlar amellerine göre yargılanacaklardır (Sancılı, 2023, 115).

ƙulluğ (Tür.): *ku*/sözcüğü, Türkçe kökenli bir kelime olup *-luğ* isimden isim yapma ekiyle türetilmiş biçimde kullanılmıştır. *ku*/ sözcüğü; dînî bağlam çerçevesinde ibadet eden kişi, kulluk ise ibadet etme eylemi temalarını içermektedir. Allah, insanları kendine kulluk etmeleri için yaratmıştır. İnsanın dünyaya geliş amacı, Allah'a inanmak ve ona ibadet etmek eylemlerine dayanmaktadır. Eserde ise *kulluk* etmek, insanın Allah'a karşı olan görev ve sorumluluklarıdır.

*Bilürmi sen, niçün geldün cihâna?
sini ƙulluğ için yaratdı Sultân.*

Müslmân (Ar.): Arapça kökenli olan sözcük, İslam dinine inanan ve bunun gereklerini yerine getiren kişi temasını içermektedir.

*Nazar kıl ' âleme, hâlünü anla,
yarağa meşgul ol sen e Müslmân!*

Beyitte Müslüman kişiye doğrudan hitap edilmiştir. Müslüman kişiye; *dünyaya bak hâlinin farkında ol, ona göre ahiret için hazırlık yapmakla uğraş* şeklinde bir yönlendirme yapılmıştır. Dünyaya bakmaktaki amaç, hakikat farkındalığının gerçekleşmesidir. Bu farkındalık ne kadar gerçekleşirse Müslüman kişi ahiret için o kadar hazırlık yapar ve bunun bilincine varır.

nefs (Ar.): *nefs* sözcüğü, Arapça kökenli olup *benlik, arzu, hayvanî düzey* temalarını içermektedir. Beden kalıbına tevdi edilen ve kötü huyların mahalli olan bir latife (Kuşeyri, 1990, 86-87) anlamında kullanılmakta olan nefis, benlik (Kâşânî, 2004, 557) anlamında da kullanılır.

*Havaya uyma, geç nefis ârzüsından,
bu nefis atının ağzına ur oyan!*

*Bu dünyâ lezzetine mağrur olma,
bu nefsi beslemegil hem çü hayvan!*

Sözcüğün geçtiği beyitlerden birincisinde, *nefs* bir ata benzetilmiştir. Nefis atının isteklerinde ölçülü olması için ağzına gem vurulması gerektiği belirtilmiştir. İnsanoğlunun nefisine uymaması ve her bakımdan ölçülü olup ibadet etmesi gerektiği vurgulanmıştır. Diğer beyitte ise nefsin bir hayvan gibi beslenmemesi ve insanoğlunun dünya zevkleriyle övünmemesi gerektiği vurgulanmıştır.

‘ **ibâdet (Ar.)** : Arapça kökenli olan sözcük; *kulluk etme, Allah’a inanma* temalarını taşımaktadır. Allah’a yönelik ve onun emrettiği görevleri yapmak ibadet olarak adlandırılır. Müslüman kişinin ibadet etmesi, onun faydasına olacak ve ahirette işine yarayacaktır. Böylelikle Allah’ın uygun gördüğü eylem gerçekleştirilecek ve kişi hakikatin bilincine varacaktır.

‘İbâdetkıl Hâk için giçe gündüz

‘İbâdetdür bilürsün genc-i pinhân

Beyitte Allah için gece gündüz ibadet edilmesi gerektiği ve gizli hazinenin ibadet etmek olduğu vurgulanmıştır. İnsanoğlunun dünyaya geliş amacı ibadet etmek ve Allah’a inanmaktır. Bu yönüyle ibadetin önemi üzerinde durulmuştur. Dünyada geçirilen vakit içerisinde her şey gelip geçici ancak ibadet etmenin kalıcı olduğu ifade edilmiştir.

ölüm (Tür.): Türkçe kökenli *öl-* fiilinden türeyen *ölüm* sözcüğü, *hayatın son bulması* tematik görünümüne sahiptir. Kişioğlu, ölümün bir gerçek olduğunu kabul ettiği zaman ona yönelik eylemlerde bulunur. Söz konusu kabulleniş, kişiyi ibadet yapmaya teşvik eder. Ölümün ihtiva ettiği anlam, dünyevi hayattaki davranışların şekillenmesinde de önemli rol oynar (Alsan, 2022, 180).

Eserde *ölüm* sözcüğü;

- kimsenin engel olamayacağı bir olgu,
- bir kapı misâli herkesin oradan geçeceği,
- şerbet gibi içileceği ve herkesin bu şerbetin tadına bakacağı,
- biyolojik bir olgu olduğu,
- Hz. Süleyman’ın bile ona uğradığı,
- ölümün olduğu dünyada kibrin gereksiz olduğu

temalarıyla aktarılmıştır. İnsanoğlunun ölüm gerçeğini dikkate alarak yaşaması gerektiği vurgulanmıştır.

Kaşa-yı âsumânî çün irişür

Ölüme kimsene olmaz pey-endân

Ölüm bir kapudur geçmek gerekdir

Ber-â-ber anda sulţân ile çobân

Nebî vu hem velî kurtılmadı hiç

Ölüm şerbetin içüp virdiler cân

*Çalabum çün ölümə uğraruz biz
Ayurma soñ nefesümüz imāndan*

*Anuñ kim tahtını yel götürürdi
Ölümə uğradı adı Süleymān*

*Pes ölüm haqdur elbette ölürsın
Saña imdi i dervîş kibr kıdan*

resûl (Ar.): Arapça kökenli olan sözcük, Hz. Muhammed'i ifade etmek için kullanılmıştır. Türklerin İslamiyet'i kabul etmeleriyle birlikte söz varlığında da birtakım değişiklikler meydana gelmiş ve dînî içerikli sözcüklerin sayısı artarak Arapça ve Farsça kökenli sözcükler kullanılmıştır. "Yeni din ile birlikte yeni bir medeniyet dairesine giren Türklerin maddi ve manevi bütün hayatına yön veren İslamiyet, tabii olarak dilini de etkilemiştir. *resûl* sözcüğü, Arapça kökenli bir sözcüktür ve peygamber sözcüğünün karşılığı olarak metinde yer almıştır. Bu durum toplumdaki din değişikliğinin bir tezahürü olarak addedilmelidir. Bütün terimleri öncelikli olarak Arapça ve sonrasında Farsça olan bu yeni dinin terimleri Türkçeye ilk olarak satır arası Kur'an tercümeleleriyle girmiştir" (Üşenmez, 2013, 630).

*Gel emdi, ol Resûlün sünnetin dut!
Kim anı dutsa, olur Şâh-ı Merdân.*

Beyitte Hz. Muhammed'in sünnetine uyulması ve uyulduğu takdirde uyan kişinin insanların şâhı konumuna yükseleceği vurgulanmıştır.

şirât (Ar.): Arapça kökenli olan sözcük, *kıyamette geçilen köprü* temasını içermektedir. Beyitte kişinin hesap günü geçeceği *şirâ* adlı köprünün kılıçtan keskin ve kıldan ince bir köprü olduğu vurgulanmıştır. İslam inancına göre; burada insanlar hesaba çekilecek, iyilikler ve kötülükler ölçülecek insanların cennet ve cehenneme gidiş durumları belli olacaktır.

*Şirâta uğrayısdur yoluñ bil
Kılıçdan iti dirler inçe kıldan*

tevbe eyle- (Ar.+Tür.): tevbe eyle- fiili Arapça kökenli bir isimle Türkçe kökenli bir fiilin bir araya gelerek oluşmuş olup *günahtan dönüp Allah'a yönelme* tematik görünümüne sahiptir. Tövbe etmek; af dileme, özür dileme, hatanın anlaşılmasıyla birlikte bu hatadan geri dönme, dönüş yapma anlamlarını taşımaktadır. Dînî çerçevede değerlendirilen sözcük, beyit içerisinde günahtan tövbe edilmesi gerektiği teması etrafında ele alınmıştır.

*Öğüdüm bu günehten tevbe eyle
Ki imān kaçdın eyler bil ki şeytān*

Sonuç

- Çalışmada Çarh-nâme'de geçen din ile ilgili söz varlığı tematik açıdan incelenmiştir. *ķulluĝ, imān, gūneh, tevbe eyle-, ĝaflet, ecel, Mūsūlmān, āķiret, ķazā, ķiyamet, nef̄s, ĥaķīķat, şırāt, Ĥaķ, Resūl, dūnyā, ‘ibādet, ölüm, ķeleb* olmak üzere 19 adet sözcük, metinde geçen dinî bağlama göre ele alınmış ve kökenleri bakımından sunulmuştur.
- İncelenen sözcüklerden 3 adet Türkçe, 1 adet Farsça, 14 adet Arapça ve 1 adet Arapça+Türkçe kökenli sözcük bulunduğu tespit edilmiş ve en fazla Arapça kökenli sözcüğün bulunduğu görülmüştür. Dinî terminoloji bakımından incelenen metin içerisinde Arapça kökenli sözcüklerin daha çok sayıda olması, İslam dininin kısa sürede benimsendiğini ve bu durumun dile yansıdığını göstermektedir. Bu bakımdan dildeki söz varlığına Arapça ve Farsça kökenli sözcüklerin yansıdığı görülmüştür. 13. yy. metinlerinden olan Çarh-nâme'de ise bu yansımanın tesiri söz konusudur.
- Metinde incelenen din ile ilgili söz varlığının köken bilgisi Tablo-1'de gösterilmiştir.

Tablo-1

Türkçe	Farsça	Arapça	Arapça+Türkçe
1. ķeleb	1.gūneh	1. āķiret	1.tevbe eyle-
2. ķulluĝ		2. dūnyā	
3. ölüm		3. ecel	
		4. imān	
		5. ĝaflet	
		6. Ĥaķ	
		7. ĥaķīķat	
		8. ‘ibādet	
		9. ķazā	
		10. ķiyamet	
		11. Mūsūlmān	
		12. nef̄s	

		13. resûl	
		14. şîrât	

- Çarh-nâme'de incelenen din ile ilgili sözcüklerin karşıt anlamlarıyla birlikte kullanıldığı görülmüş, böylelikle metnin dinî açıdan tematik vurgusu daha da belirgin hâle getirilmiştir.

âhîret ↔ dünyâ

güneh ↔ tevbe eyle-

dünyâ ↔ ecel

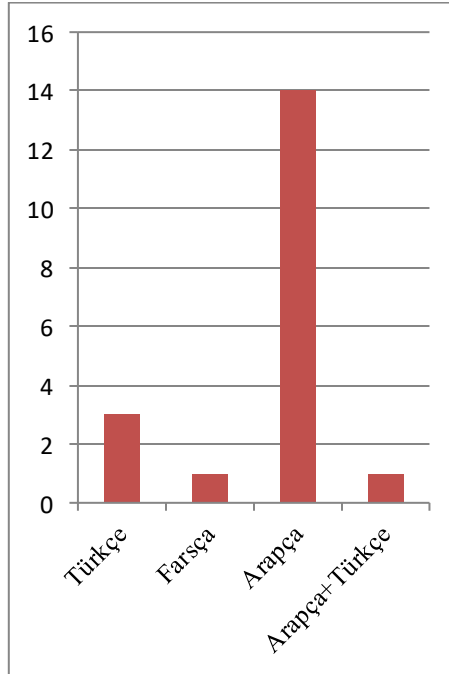
dünyâ ↔ ölüm

ğaflet ↔ 'ibâdet

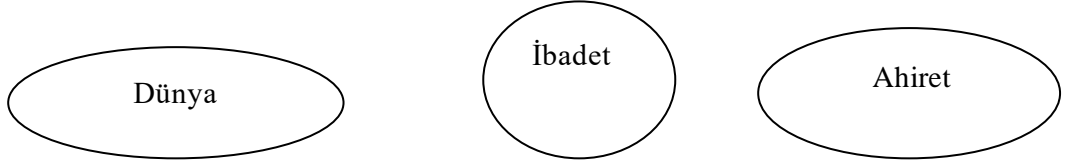
ğaflet ↔ hâkîkat

- Tespit edilen dinî söz varlığının etimolojik dağılımı Grafik-1'de gösterilmiştir.

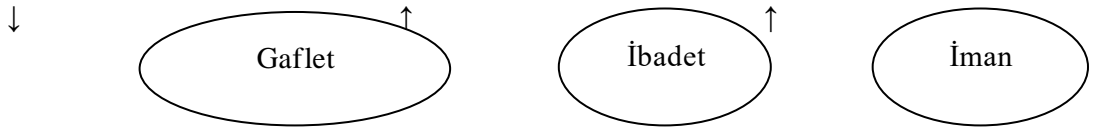
Grafik-1: Çarh-Nâme'de Geçen Din İle İlgili Söz Varlığının Etimolojik Dağılımı

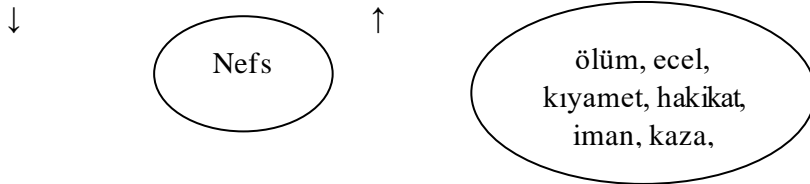
- Dünyada yapılan ibadetlerin ahreti kurtaracağı ve dünya hayatının bir fırsat olarak görülmesi gerektiği vurgulanmıştır. İbadet sözcüğü tematik anlamda dünya ve ahiret hayatı arasında bir bağlantıya sahiptir. Dünya hayatında ne kadar ibadet edilirse ahiret hayatı o kadar rahat geçecektir.

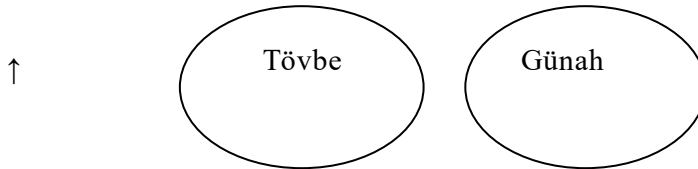
- Dünya hayatında gaflet ne kadar azalırsa ibadet ve iman o kadar artacaktır. *gaflet* sözcüğü tematik olarak iman ve ibadet sözcüklerini daha da belirgin hâle getirmektedir.

- Metne göre nefsin isteklerinden ne kadar uzak durulursa ölüm, ecel, kıyamet, hakikat, iman, kaza, ibadet unsurlarının bilinci daha da artar.
- İncelenen sözcükler tematik olarak birbiriyle zıt veya doğru orantı sistemiyle ilişkilendirilmiştir.

- Metin içerisinde tövbe ne kadar çok artarsa günahların o ölçüde azalacağı vurgulanmıştır. Tövbe ve günah sözcükleri tematik açıdan zıt bir görünüme sahiptir.

- Metin içerisinde Allah'ı adlandırmada *celeb* sözcüğünün yanı sıra *Hak* sözcüğü de kullanılmıştır. İslamiyet'in kabul edilmesinden sonra Arapça kökenli sözcük karşılıklarının verilen eserlerde arttığı görülmüştür.
- İncelenen metin tamamıyla dinî bir içeriğe sahip olup bu alana ait terminolojiyi içermektedir. Çalışmada Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini muhafaza eden Çarh-nâme'de yer alan din ile ilgili sözcüklerin tematik incelemesi ortaya konmuştur. Ayrıca dinî ve sosyal bir değişikliğin topluma ve toplumun diline yansıdığı görülmektedir.
- İncelenen metinde tespit edilen din ile ilgili sözcüklerin birbirleriyle tematik ilişkilere sahip olduğu görülmüştür. Bu ilişkiler şematik yapıda gösterilmiştir.
- Tespit edilen din ile ilgili sözcüklerin tematik bakımdan birbirini tamamladığı ve ters ya da doğru orantılarla vurgulandığı görülmüştür.

Kaynakça

- Ak, Murat. "Çarh-nâme'de Yer Alan Âyet ve Hadisler". *İstem* 6/11 (2008), 279-303.
- Alsan, Şenay Sayın. "Türk Kültüründe Ölüm Olgusu ve Ölüm Sonrası Ritüelleri". *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi* 15/37 (2022), 179-196.
- Atay, Rifat - Çiftçi, Esra. "Din Dili Çerçevesinde Süleyman Çelebi'nin Mevlid'inde Tanrı Kavramının Serüveni". *M. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2013), 291-322.
- Büke, Himmet - Yıldız, Osman. "Eski Anadolu Türkçesi Metinlerinde "Peygamber" Terimiyle İlgili Kullanımlar". *Turkish Studies* 11/20 (2016), 67-94.
- Erdem, Mustafa. "Geleneksel Türk Dini ve İslâm". *Dinî Araştırmalar* 1/2 (1998), 79-91.
- Izutsu, Toshihiko. *Kuran'da Dini ve Ahlaki Kavramlar*. çev. Selahattin Ayaz. İstanbul: Pınar Yayıncılık, 1991.
- Kâşânî, Abdürrezzak. *Letâifu'l-A'lâm fi İşarâti Ehli'l-İlhâm Tasavvuf Sözlüğü*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: İz Yayınları, 2004.
- Kuşeyrî, Abdülkerîm. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. Beyrut: Daru'l-Cil Yayınları, 1990.
- Kut, Günay. *Ahmed-i Fakih Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri*. İstanbul: Ötüken Söğüt, 1985.
- Mansuroğlu, Mecdut. *Ahmed-i Fakih Çarhname*. İstanbul: Pulhan Matbaası, 1956.
- Önler, Zafer. "Karahanlı Dönemi Metinlerinde İnançla İlgili Türkçe Terimler". *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 10/16 (2009), 187-197.
- Öztürk, Murat. "İslamiyet'ten Önce Türklerin Din Anlayışı ve Gök Tanrı Dinî". *History Studies* 5/2 (2013), 327-346.

- Sancılı, Fatih. “İslâm Kültüründe Kıyamet Mitolojisinin Temel Eskatolojik Mitleri”. *Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi Dergisi*. Özel Sayı (2023), 113-124.
- Sertkaya, Osman Fikri. “Ahmet Fakîh Anadolu’da Türkçe Eserler Veren Mutasavvıf Şair”. *İlmî Araştırmalar* 2 (1996), 131-140.
- Türk, Osman - Koç, Fatma. “Kitâb-ı Güzîde’de Geçen Din ve İnançla İlgili Söz Varlığı Üzerine”. *Littera Turca* 8/4 (2022), 1137-1148.
- Türk, Osman - Koç, Fatma. “Kitâb-ı Güzîde’de Geçen İbadet Adları Üzerine”. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi* 7/14 (2022), 15-21.
- Uysal, Bilal. “Eski Anadolu Türkçesinde Hak Çalap Dizisi Üzerine”. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 30 (2022), 207-217.
- Üşenmez, Emek. “Yunus Emre Divanında Türkçe İslami Terimler”. *Turkish Studies* 8/1 (2013), 625-644.
- Yıldırım, Celâl. *Asrın Kur’an Tefsiri*. İzmir: Anadolu Yayınları, (?).